ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24336739

Muammoli vaziyatlar vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarda fikrlashni rejalashtirish va nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish

Tursunova Dilnavoz To‘lqin qizi –
Farg‘ona davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: doctortursunova@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4496-6133

Mirahmedova Xilolaxon Aliyorjonovna –
Uchko‘prik tumani 2-sonli maktabgacha ta’lim tashkiloti direktori

Annotatsiya. *Maqolada muammoli vaziyatning maktabgacha yoshdagi bolalarda rejalashtirish va kognitiv nazoratni qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi muammoning qiyinligi, maqsadni anglash, strategiya tanlash va natijani tekshirish o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslashdan iborat. Ilmiy hamda milliy metodik manbalarni qiyoslash asosida maqsadni aniqlash, usulni taxmin qilish, sinash, tekshirish va tuzatishdan iborat faoliyat tartibi taklif etildi. Pedagogik yordamni bosqichma-bosqich berish va keyin kamaytirish shartlari izohlandi. Natijalar muallifning konseptual ishlanmasi bo‘lib, ularning samaradorligi empirik tadqiqotda tekshirilishi kerak.*

Kalit so‘zlar: *muammoli vaziyat, rejalashtirish, kognitiv nazorat, metakognitsiya, strategiya, pedagogik yordam, bilish faoliyati.*

Формирование у детей дошкольного возраста навыков планирования и контроля мыслительной деятельности посредством проблемных ситуаций

Аннотация. *В статье теоретически анализируются возможности проблемных ситуаций для поддержки планирования и когнитивного контроля у дошкольников. Цель исследования – обосновать взаимосвязь трудности задачи, понимания цели, выбора стратегии и проверки результата. На основе сопоставления научных и национальных методических источников предложена последовательность определения цели, предположения о способе, пробы, проверки и корректировки. Рассмотрены условия дозированной педагогической помощи и её последующего сокращения. Результаты являются концептуальной разработкой автора и требуют эмпирической проверки.*

Ключевые слова: *проблемная ситуация, планирование, когнитивный*

контроль, метакогниция, стратегия, педагогическая помощь, познавательная деятельность.

Developing planning and monitoring skills in preschool children’s thinking through problem-based situations

Annotation. *This article theoretically examines how problem situations may support planning and cognitive control in preschool children. It aims to explain relationships among task difficulty, goal understanding, strategy choice and outcome checking. A comparison of research and national methodological sources informs a proposed sequence of identifying a goal, considering an approach, testing, checking and revising. Conditions for graduated educational assistance and its subsequent reduction are discussed. The results are a conceptual contribution whose effectiveness requires empirical investigation.*

Keywords: *problem situations, planning, cognitive control, metacognition, strategy, educational assistance, cognitive activity.*

KIRISH

Muammoli vaziyat bolaning mavjud bilim va faoliyat usullari bilan ko‘zlangan natija o‘rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelganda paydo bo‘ladi. Bunday sharoitda bola odatiy harakatlarini qayta ko‘rib chiqishga, yangi yechimlarni izlashga va o‘z imkoniyatlarini sinab ko‘rishga undaladi. Biroq muammoli vaziyatni tashkil etishda faqat qiyin topshiriq berishning o‘zi yetarli emas. Bola maqsadni tushunishi, izlanish jarayonida foydalanish mumkin bo‘lgan vositalarga ega bo‘lishi va erishilgan natijani tekshira olishi lozim. Aks holda, yuzaga kelgan qiyinchilik bilish tashabbusini rag‘batlantirish o‘rniga, bolaning faoliyatdan chekinishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois muammoli vaziyatni metakognitiv rivojlanish vositasi sifatida asoslash uning tuzilishi, tashkil etish bosqichlari va pedagogik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini aniqlashtirishni talab etadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2026-yil 4-fevraldagi taqdimotida maktabgacha ta’lim sifati bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun muhim asos sifatida ta’kidlangan. Shuningdek, 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son Farmonda bolalarning kognitiv va boshqa kompetensiyalarini qo‘llab-quvvatlovchi metodik materiallarni rivojlantirish yo‘nalishlari belgilangan. Mazkur hujjatlar muammoli vaziyat metodining bevosita samaradorligini isbotlovchi ilmiy dalil emas, balki bolalarning bilish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan milliy ta’lim siyosatining muhim kontekstini ifodalaydi. Muammoli vaziyatlarda bolaning nafaqat yakuniy natijaga erishishi, balki unga erishish jarayonida o‘z fikrlarini rejalashtirishi, harakatlarini nazorat qilishi va xatolarini anglay olishi ham muhimdir. Bu jarayonda pedagogning yo‘naltiruvchi savollari, amaliy topshiriqlari va mustaqil izlanishga undovchi ko‘rsatmalari bolaning metakognitiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

Maqolaning maqsadi muammoli vaziyatlarda fikrlashni rejalashtirish va nazorat qilishga doir pedagogik tashkil etish tartibini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot savoli bola xatoga duch kelganidan so‘ng tasodifiy urinishlardan maqsadga yo‘naltirilgan tekshirish va xulosa chiqarishga qanday o‘tishini pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash masalasiga qaratilgan. Asosiy muhokama 5–6 yoshdagi bolalar bilan tashkil etiladigan predmetli-amaliy vazifalar doirasida olib boriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot konseptual loyihalash va ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish asosida amalga oshirildi. Tahlil uchun 2024–2025-yillardagi metakognitsiya va pedagogik yordamga oid ilmiy ishlar, 2022-yilgi davlat o‘quv dasturi hamda rasmiy ta’lim hujjatlari tanlab olindi.

Manbalar vazifa tuzilishi, kuzatish, faoliyatni boshqarish va tarbiyachi ko‘magiga aloqadorligi asosida o‘rganildi. Tahlilda maktabgacha yoshdagi bolalarga tegishli ilmiy xulosalarga ustuvorlik berilib, katta yoshdagilar haqidagi natijalar bevosita tatbiq etilmadi. Har bir muammoli vaziyat maqsad, to‘siq, mavjud vositalar, tekshirish imkoniyati va pedagogik yordam darajasi bo‘yicha tahlil qilindi. Olingan xulosalar asosida muallif tomonidan yaxlit faoliyat tartibi ishlab chiqildi. Ko‘prik va yo‘l qurishga oid misollar metodik loyihalar sifatida keltirildi. Tadqiqotda bevosita kuzatuv ma’lumotlari to‘planmaganligi sababli, natijalar bo‘limida tajriba-sinov o‘zgarishlari emas, balki taklif etilgan pedagogik modelning mazmuni va metodik imkoniyatlari yoritildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijasida muammoli vaziyatni tashkil etish uchun besh bog‘langan harakat taklif qilindi: maqsadni aniqlash, mumkin bo‘lgan usulni taxmin qilish, tanlangan usulni sinash, natijani mezon bilan solishtirish va zarur tuzatishni kiritish. Bu qat’iy chiziqli bosqichlar emas. Bola sinovdan keyin maqsadni qayta aniqlashtirishi yoki usul tanlashga qaytishi mumkin. Tartibning vazifasi harakatni qolipga solish emas, tarbiyachiga qaysi jarayonda ko‘mak zarurligini ko‘rishga yordam berishdir.

Birinchi natija muammoning yechiladigan va tekshiriladigan bo‘lishiga qo‘yilgan metodik talabdir. Masalan, bola o‘yinchoq mashina uchun ikkita tayanch orasiga ko‘prik quradi. Tayanchlar orasidagi masofa oddiy yechim bilan bajarilmaydigan, lekin mavjud karton va kubiklar yordamida sinab ko‘rish mumkin bo‘lgan tarzda tanlanadi. Natija mashinaning o‘tishi orqali tekshiriladi. Barcha o‘lcham va materiallar pedagog tomonidan xavfsizlik hamda guruh tajribasiga moslashtiriladi.

Ikkinchi natija rejalashtirishni maktabgacha yoshga mos ifodalashdir. Bola yozma reja tuzishi shart emas; u materiallarni ajratishi, ish ketma-ketligini ko‘rsatishi yoki “avval tayanch, keyin yo‘l” deb niyat bildirishi mumkin. Tarbiyachi bolaning dastlabki tanlovini qayd etadi va keyingi o‘zgarishlar bilan solishtiradi. Reja oldindan ravshan aytilmagan bo‘lsa, bolaga ortiqcha rejalilik nisbat berilmaydi.

Uchinchi natija monitoring bilan boshqarishni farqlashga doir mezondir. Bola ko‘prikning egilganini payqashi kuzatishga, uni mustahkamlash uchun qo‘shimcha tayanch qo‘yishi boshqarishga yaqin. Biroq o‘zgarishning o‘zi yetarli dalil emas: uning aynan payqalgan muammoga javob ekanini faoliyat ketma-ketligi yoki bolaning izohi orqali aniqlash lozim. Chen, Green va Hodge tadqiqoti maktabgacha yoshdagi metakognitsiyani vazifa jarayonida kuzatish uchun zamonaviy empirik tayanch beradi.

To‘rtinchi natija pedagogik yordamning bosqichli tartibidir. Dastlab bola mustaqil sinaydi; keyin umumiy eslatma berilishi mumkin: “Maqsadimiz nima edi?” Zarur bo‘lsa e’tibor muammo joyiga qaratiladi: “Mashina qayerda to‘xtadi?” Faqat keyingi bosqichda muayyan vosita yoki qisman namuna taklif etiladi. Har bir yordam qayd etilib, yangi vazifada uning miqdorini kamaytirish imkoniyati tekshiriladi. Bu tartib maqolada ishlab chiqilgan metodik taklif bo‘lib, validatsiya qilingan shkala emas.

Beshinchi natija kuzatuvning yakuniy mahsulot bilan cheklanmasligidir. Qaydda bolaning dastlabki usuli, to‘siqni sezishi, tekshirish harakati, tuzatishi va ko‘mak darajasi aks etishi tavsiya qilinadi. “Ilk qadam” dasturining bilish faoliyati va rivojlantiruvchi muhitga oid mazmuni bu kuzatuvlarni kundalik ta’lim faoliyati bilan bog‘lash imkonini beradi. Bunda muallif mezonlari davlat dasturining majburiy baholash shkalasi sifatida taqdim etilmaydi. Muammoli vaziyatning rivojlantiruvchi imkoniyati bolaning javobdan foydalanib keyingi qadamini o‘zgartira olishiga bog‘liq tarzda tahlil qilinishi kerak. Agar tarbiyachi xato paydo bo‘lishi bilan tayyor yechimni ko‘rsatsa, natija tezroq olinishi mumkin, lekin bolaning o‘z usulini tekshirishiga kamroq imkon qoladi. Ayni paytda ko‘maksiz uzoq qoldirish ham asosli emas. Shu bois yordam bolaning mavjud urinishiga mos, maqsadli va qayta ko‘rib chiqiladigan bo‘lishi tavsiya etiladi. Chen va

hammualliflarning 2024-yildagi ilmiy ishida pedagoglar tayyorgarligi, amaliy ilmiy faoliyat va bolalarning o‘zini boshqarib o‘rganishi birgalikda o‘rganilgan. Bu natijadan mahalliy ko‘prik qurish vazifasi aynan shunday samara beradi degan xulosa chiqarilmaydi. U metodik modelda tarbiyachining savollari va o‘quv muhitini alohida omil sifatida ko‘rishga yordam beradi. Transfer masalasi modelning muhim cheklovidir. Bola ko‘prikda tayanch qo‘shishni o‘rgansa, bu uning barcha vazifalarda mustaqil rejalashtirishini anglatmaydi. Keyingi vaziyatda boshqa material yoki boshqa maqsad berilib, bola tekshirish usuliga o‘zi murojaat qilishi kuzatilishi lozim. Masalan, yo‘l qurishda mashina burilishdan o‘ta olmasa, bola oldingi tajribasidagi “avval sinab ko‘rish” qoidasini qayta qo‘llaydimi, degan savol tekshirilishi mumkin. Kelgusi empirik tadqiqotda vazifalarning qiyinligini oldindan sinab ko‘rish, nutqiy tushunishni hisobga olish va bir nechta takror kuzatuv o‘tkazish maqsadga muvofiq. Mustaqil hamda yordamdan keyingi bajarish alohida tahlil qilinishi kerak. Bola uzoq o‘ylaganini avtomatik ravishda rejalashtirish deb, tez harakat qilganini esa nazoratsizlik deb baholashdan saqlanish zarur. Mazkur farqlar modelning kuzatuvga asoslanganligini mustahkamlaydi.

XULOSA

Muammoli vaziyatlar maqsad, to‘siq, sinov va qayta tekshirish imkoniyatlari o‘zaro uyg‘un tashkil etilganda bolalarda fikrlashni rejalashtirish va kognitiv nazoratni rivojlantirishning samarali pedagogik vositasiga aylanishi mumkin. Maqolada maqsadni aniqlashdan boshlab natijani baholash va zarur hollarda tuzatishgacha bo‘lgan moslashuvchan faoliyat tartibi hamda bosqichma-bosqich pedagogik ko‘mak modeli taklif etildi. Bunda baholash jarayonida bolaning erishgan natijasi bilan bir qatorda, yechim topish usulini qanday tekshirishi, xatolarini anglash darajasi va qancha pedagogik yordamga ehtiyoj sezishi ham hisobga olinishi lozim. Taklif etilgan model nazariy-metodik asosga ega bo‘lib, uning amaliy samaradorligi va turli faoliyat turlariga tatbiq etish imkoniyatlari mahalliy empirik tadqiqotlar orqali yanada aniqlashtirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish masalalari muhokama qilindi. 04.02.2026.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son Farmoni. Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida.

3. Chen S., Green M., Hodge K. N. Four-to-six-year-olds’ developing metacognition and its association with learning outcomes. Frontiers in Education. 2025. Vol. 10. Article 1653320.

4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. Toshkent, 2022.

5. Chen S., Sermeno R., Hodge K., Murphy S., Agenbroad A., Schweier A., Tsao L. L., Roe A. J. Young Children’s Self-Regulated Learning Benefited from a Metacognition-Driven Science Education Intervention for Early Childhood Teachers. Education Sciences. 2024. Vol. 14, № 6. Article 565.